



Jarlen Christensen

Torben Christensen

29. marts 1921 – 8. september 1983

Af *Leif Grane*

Christen Torben Christensen blev født den 29. marts 1921 i Esbjerg. Han voksede op i et kristent hjem af vel nærmest indremissionsk farve. Efter studentereksamen på Esbjerg Statsskole kom han til København i 1939 for at studere teologi. Ønsket om at blive præst havde tilskyndet ham hertil, men inspirerende lærere som Jens Nørregaard, Hal Koch og K.E. Skydsgaard gav ham hurtigt en stærk interesse for videnskabelige studier. 1944-45, medens universitetet var stærkt præget af begivenhederne under besættelsen, med delvis lammelse af undervisningen, besvarede Torben Christensen et prisspørgsmål om forholdet mellem lov og evangelium i Luthers teologi. Afhandlingen belønnedes med universitetets guldmedaille. Det var herefter givet, at han kunne regne med fakultetets bevågenhed, efter at han i 1946 tog teologisk embedseksamen. Som det er tradition i Det teologiske Fakultet med kandidater, som fakultetet stiller forventninger til, blev han sendt til udlandet, forsynet med de nødvendige legater fra fakultetets beholdning af rejsestipendier. På dette tidspunkt var hans interesser koncentreret om den systematiske teologi, især om dogmatikken. Det var derfor naturligt, at han rejste til Basel for at høre den berømte Karl Barth og til Lund for at studere hos Anders Nygren og Ragnar Bring. Den såkaldte »Lundateologi«, hvis fornemste repræsentanter disse to professorer var, havde formået at virke igangsættende på et i forhold til danske forhold forbavsende stort antal af unge teologer. Den ene dygtige disputats efter den anden blev publiceret, og Torben Christensen delte beundringen for Lundateologerne, der ikke mindst var bekendte for den betydelige Lutherforskning, de havde inspireret til. Medens opholdene i Lund og Basel tjente den brede orientering, som var nødvendig for en kommende dogmatiker, var det efterfølgende, længerevarende studium i Cambridge direkte rettet mod Torben Christensens umiddelbare studiemål, med disputats for øje.

Det var formentlig Jens Nørregaard, som direkte eller indirekte henlede hans opmærksomhed på den engelske teolog F.D.Maurice (1805-1872). Nørregaard var ikke ene om at mene, at Maurice's teologi

skulle være nært beslægtet med Luthers. Med det solide kendskab til reformatoren, som var erhvervet i forbindelse med prisopgaven, var det ikke urimeligt, at Torben Christensen satte sig for at undersøge denne formodning nærmere. I Cambridge søgte han især at tilegne sig den brede baggrund for Maurice-studiet, som var nødvendig, dvs. et overblik over engelsk kultur og teologi i første halvdel af det 19. århundrede. Af betydning for hans senere arbejde var det formentlig, at han i Cambridge blev fortrolig med dette universitets stolte traditioner inden for patristikken (studiet af kirkefædrene). Skønt dybt koncentreret om egne mål var han livet igennem altid meget åben for tilskyndelser fra fagområder, han ikke selv havde haft lejlighed til at fordybe sig i. Da han hjemmefra gennem Jens Nørregaards undervisning allerede havde blik for patristiske studier, har han utvivlsomt suget til sig. Også rent konkret mødte han studiet af oldkirken gennem sit venskab med den jævnaldrende, senere berømte patristiker Henry Chadwick. Men samtidig søgte han at nedfælde det første resultat af sine egne forberedende studier, som han kunne fremlægge i den lille bog »Et Bidrag til Forståelsen af S.T. Coleridge's religiøse Udvikling«, der udkom 1949.

Torben Christensen kom hjem fra England i sommeren 1948. Som det dengang var skik ved fakultetet, når det ville give forventningerne til en ung kandidat et synligt udtryk, efter at tildelingen af rejseselegater havde fundet sted, blev han ansat som undervisningsassistent. Man ønskede på denne måde at give ham lejlighed til at vinde erfaringer som akademisk lærer. Hans daværende interesser gjorde det naturligt, at han formelt ansattes hos professoren i dogmatik, K.E.Skydsgaard. Som undervisningsassistent gennemgik han i efterårssemesteret 1948 Den augsburgske Bekendelse. Allerede denne første akademiske lærervirksomhed var præget af den entusiasme, der livet igennem bestemte Torben Christensens meddelelsestrang og hele forhold til studier. Som deltager i denne undervisning i mit femte semester på universitetet kan jeg bevidne, at entusiasmen var smittende. Hans udredninger var lange og delvis ubehjælpomme i formen, men for den, der kunne lytte, var der meget at hente. Også uden for auditoriet havde han meget at sige, og han var jo lettere tilgængelig end professorerne, som dengang unægtelig var omgivet af en betydelig ærefrygt. Yngre studenter »forstyrrede« dem ikke uden betydeligt tilløb, medens den unge undervisningsassistent var parat til at dele sin begejstring med hvem, der ønskede det.

Det var ganske vist en stor ære at være undervisningsassistent, men leve af det kunne man ikke. Torben Christensen var derfor nødt til at se

sig om efter en stilling. I april 1949 konstitueredes han som sognepræst i Skallerup og Vennebjerg i Nordjylland, hvor hans virke dog blev af kort varighed, idet han allerede i september samme år udnævntes til universitetsadjunkt med K.E.Skydsgaard som vejleder. Dermed opnåede han, omend på yderst beskedne vilkår, ro til disputatsstudierne. Skønt hans virke som præst i folkekirken således kun blev et intermezzo i hans liv, eftersom han gik direkte fra universitetsadjunkturet over i det professorat, han bestred til sin død, var han selv meget glad for at have opnået ordination. Det betød noget for ham at kunne fungere som præst, men først og fremmest at *være* præsteviet.

Som universitetsadjunkt underviste Torben Christensen to timer ugentligt i emner efter eget valg. Hans undervisning bekræftede forventningerne til ham som en kommende systematiker, og den blev ikke mindst fulgt af de dygtigere studenter. Han krævede meget og var meget omhyggelig og grundig i sin gennemgang af skriftlige opgaver. Nogen umiddelbar udsigt til varig ansættelse ved universitetet havde han ikke, da lærerne i systematisk teologi alle kunne se frem til endnu en lang årrække ved fakultetet. Denne situation ændredes imidlertid i 1953, det år, da Det teologiske Fakultet inden for nogle få måneder mistede tre af sine medlemmer, deriblandt Jens Nørregaard. Jeg husker tydeligt min forbløffelse, da jeg under et studieophold i Tübingen i en dansk avis læste, at Torben Christensen var blandt ansøgerne til Nørregaards professorat i kirke- og dogmehistorie. Ved nærmere eftertanke var det dog ikke så svært at forstå. Grænserne mellem det fag, han hidtil havde helliget sig, og det, han nu søgte ansættelse i, var ikke så skarpe, at en kursændring ikke skulle være mulig. Torben Christensen var ydermere i den gunstige situation, at han netop havde afleveret sin disputats til bedømmelse. Han kunne altså bruge sin undervisningspligt som anledning til at tage nye studier op og kastede sig med fuld kraft over studiet af urkristendommen.

I juni 1954 disputerede han for den teologiske doktorgrad, og allerede samme efterår udnævntes han til professor i kirke- og dogmehistorie. Disputatsen, »Logos og inkarnation. En Studie i F.D.Maurice's Teologi«, er en grundig og indtrængende undersøgelse, som vil opridse den teologiske totalkonception, som Maurice aldrig selv har fremstillet i sammenhæng. Bogens opbygning minder næsten om en dogmatik i klassisk forstand, men altså således, at det ikke er forfatterens egen teologi, men F.D.Maurice's, der figurerer under de enkelte rubrikker. Bogens tese er helt afvisende over for ideen om, at Maurice skulle være

påvirket af eller beslægtet med Luther. Tværtimod går den ud på, at Maurice kun kan forstås på baggrund af en platonisk livs- og verdensforståelse, et synspunkt, som indtil da var ukendt i Maurice-forskningen. Når det ikke havde været erkendt, skyldtes det ifølge Torben Christensen dels, at Maurice udtrykker sig i et tilsyneladende traditionelt teologisk sprog, dels, at han aldrig har givet en samlet fremstilling af sin opfattelse, der kun kan gribes i en helhedsforståelse af det store og spredte forfatterskab. Den særlige situation med det ledige professorat bevirkede, at bogen udkom på dansk, men det var tanken, at den skulle oversættes til engelsk. De mange nye opgaver, som professoratet stillede, medførte, at en revideret udgave på engelsk først kunne udkomme i 1973 (*The Divine Order. A Study in F.D.Maurice's Theology. Acta theologica danica, Vol. XI, Leiden 1973*).

Da værket endelig forelå i en engelsk version, var Torben Christensen forlængst kendt i England som en fremragende kender af engelsk kirkehistorie i det 19. århundrede. Arbejdet med disputatsen havde givet ham kendskab til et omfattende materiale, som kunne kaste nyt lys over et storslået eksperiment i Englands offentlige liv i det 19. århundredes midte. Efter et nyt Englandsophold kunne han i 1962 udsende bogen »Origin and History of Christian Socialism 1848-54« (*Acta Theologica danica Vol. III, Copenhagen 1962*). Dette store arbejde er i dag et standardværk. Også her er Maurice en hovedfigur, men han overskygges af den kristne socialismes egentlige inspirator og leder, J.M.Ludlow. Bevægelsen opstod i et samarbejde mellem Maurice og Ludlow, bl.a. foranlediget af de politiske uroligheder i forbindelse med »The People's Charter« (1848). Den havde megen medgang og var i 1854 nær ved alvor at slå igennem, da Maurice ikke blot sprang fra, men direkte spændte ben for bevægelsen. Som det påvises, var Maurice overhovedet ikke interesseret i kristen socialisme som en politisk og socio-økonomisk samfundsfaktor og måtte derfor melde fra, just da bevægelsen var ved at vinde fodfæste. Med denne undersøgelse, der helt igennem er en historikers værk, byggende på arkivmateriale og samtidig periodisk litteratur, skabte Torben Christensen sit internationale ry som kirkehistoriker. En senere frugt af disse studier udgør afhandlingen »Harald Westergaard og John Malcolm Ludlow. Optakten til den kristelig sociale bevægelse i Danmark« (*Kirkehistoriske Samlinger 1976, 292-326*), der især bygger på langvarig brevveksling mellem den danske nationaløkonom og den engelske kristne socialist.

Bortset fra bogen om den kristne socialisme havde Torben Christensen

siden 1954 været næsten fraværende fra litteraturen. Det var der gode grunde til. En professor i kirkehistorie kan ikke tillade sig afgrænsninger til egne specialer eller perioder, men tvinges til, hvor ufuldkomment det end måtte blive, at bevare overblikket over hele forløbet. Det hænger sammen med, at kirkehistoriens funktion inden for det teologiske studium misrøgttes, hvis den opløses i partielle studier. Uanset det vanskelige i opnåelsen af et overblik over hele det kirkehistoriske forløb er bestræbelsen herpå en nødvendighed, fordi den *teologiske* interesse i kirkehistorien er rettet mod traditionen i dens helhed. Torben Christensen kastede sig ud i dette arbejde med vanlig energi. Skønt han indfangedes af studiet af oldkirken og havde svært ved at slippe det, holdt han også forelæsninger over den øvrige kirkehistorie. Arbejdet med at tilegne sig et rimeligt mål af vigtige kilder og i hvert fald den mest uomgængelige litteratur tager selvsagt en årrække. Man kan derfor ikke undre sig over, at hans vigtigste litterære bidrag længe vedrørte områder, han havde kendskab til, inden han blev professor. Foruden det allerede nævnte værk drejer det sig om nogle reformationshistoriske studier fra begyndelsen af 1960'erne. På Hal Kochs initiativ udsendtes en ny firebinds udgave med udvalgte skrifter af Luther i ny oversættelse. Torben Christensen skrev indledning til 1. bind (Martin Luther. Et menneskes kamp for en nådig Gud, Luthers skrifter i udvalg I, København 1962, 9-41), og han var udgiver af Bind IV (Evangelium og verden: Luthers samfundsopfattelse, Bind IV, 1964 (generel indledning); desuden indledninger og noter til de enkelte skrifter). I en festskriftartikel behandlede han nadveropfattelsen hos Luther og den danske reformator Peder Laurentsen (Evangelium og Sakramente. Festskrift til K.E. Skydsgaard, København 1962, 136-159 og 274-288).

I 1965 mærkes det første udadrettede tegn på, at Torben Christensen vil til at udmønte de studier, som hidtil kun var kommet til udtryk i auditoriet. Artiklen »Til spørgsmålet om kristendommens hellenisering« (Festskrift til N.H.Søe, København 1965, 11-32) tager kritisk stilling til Adolf von Harnacks berømte tese om den omformning af kristendommen, som skal have fundet sted, da kristne teologer begyndte at udtrykke sig i den hellenistiske filosofis tankeformer. Hermed var der peget på det område, der vedblivende skulle beskæftige Torben Christensen indtil hans død: mødet mellem kristendommen og den antikke kultur.

Frugterne af de mangeårige studier blev i 1967 fremlagt i den 600 sider store bog: »Kristendommen og Imperium Romanum. Kristendommens oprindelse og historie til år 600«. Det er den udførligste fremstilling af

dette emne, der findes på dansk. Bogen er en imponerende arbejdspræstation. Har man selv beskæftiget sig med denne periode af kirkehistorien, ved man at værdsætte de omfattende kundskaber, der skjuler sig bag den desværre udokumenterede fremstilling. På en lang række punkter har først denne bog overført vigtige forskningsresultater til dansk og således gjort op med ældre anskuelser, der måske lidt for længe har været rådende blandt danske teologer. Der er således også tale om en betydelig forskningsformidling i dette værk. Da bogen udkom, var Torben Christensen allerede i gang med et stort projekt, nemlig en ny håndbog i kirkehistorie til afløsning af Jens Nørregaards bearbejdelse af Hjalmar Holmquists store tre binds værk. Et samarbejde med professor Sven Göransson, der var blevet indledt, da Torben Christensen i et af sine første professorår var nordisk gæstedocent i Uppsala, bar her frugt. Første bind af det nye værk, der går frem til ca. 1250, blev skrevet af Torben Christensen og udkom 1969.

For de første 600 års vedkommende er der naturligvis tale om en forkortet udgave af den tidligere publicerede bog. Derimod er middelalderens kirkehistorie et nyt arbejde. Her, hvor Torben Christensen ikke følte sig hjemme på samme måde, bygger han naturligvis i overvejende grad på standardlitteraturen, men resultatet er blevet en velafvejet fremstilling, som er fortrinligt egnet til formålet: at være en indførelse i middelalderens kirkehistorie. Håndbogen afsluttedes 1976 med et stort bind om det 19. og 20. århundrede (2. bind var skrevet af Sven Göransson), hvoraf Torben Christensen skrev de 500 sider. Også her er der tale om godt håndværk, for Englands vedkommende om en virkelig kenders skildring. Ikke mindst bærer dog dette bind præg af Torben Christensens store interesse for den såkaldte tredje verden. Siden sin ungdom havde han været meget optaget af kristen mission, og i mange år var han formand for Dansk Pathanmission. På flere rejser til Indien har han søgt at sætte sig ind i forholdene. I kirkehistoriens 3. bind har han givet den første moderne skildring af Asiens, Afrikas og Sydamerikas kirkehistorie på dansk.

Den kirkehistoriske håndbog lagde beslag på nogle år, men i sin undervisning fortsatte Torben Christensen den intensive beskæftigelse med oldkirken. I 1970 udkom bogen »Romermagt, hedenskab og kristendom. En kulturkamp« (tysk udgave 1981). Udtrykket »kulturkamp« er vigtigt, for under denne synsvinkel betragtede Torben Christensen kampen mellem kristendommen og den antikke kultur. Med baggrund i en almen skildring af modsætningen mellem kristendommen og den

hellenistiske religiøsitet samles opmærksomheden om den romerske religionspolitik konfrontation med kirken. Fremstillingen føres frem til anerkendelsen af kristendommen som statsreligion i 380, men med tyngdepunkt i den sidste forfølgelse og Konstantins favorisering af kristendommen. Den skarpe betoning af kristendommens sejr i denne kamp kan siges at være et grundsynspunkt i Torben Christensens arbejde med oldkirken. Det er et synspunkt, som har været igangsættende for hans studier, og som har skærpet den for ham karakteristiske skepsis over for forgængerne, men som også vil sørge for, at hans resultater fortsat vil være genstand for diskussion, en omstændighed, han næppe havde noget imod.

Bogen om kulturkampen var en forberedelse til den store afhandling, der 1974 udkom som universitetsfestskrift: »C. Galerius Valerius Maximinus. Studier over politik og religion i Romerriget 305–313«. Med dette værk, der bygger på kildekritiske studier over de vigtigste kristne kilder, Euseb og Laktants, men iøvrigt inddrager alt tilgængeligt kildemateriale, herunder panegyrik og numismatisk materiale, giver Torben Christensen tilsyneladende en af lederne i hedenskabets afsluttende kamp mod kristendommen en »Ehrenrettung«. Just dette står imidlertid i den smukkeste overensstemmelse med kulturkamp-synspunktet: den kristne Konstantin må jo have en værdig modstander, hvis der virkelig skal være tale om en omfattende kamp mellem to forskellige kulturer. Bogen indeholder en grundig diskussion med den hidtidige forskning. Blandt andet implicerer den en afvisning af den forståelse af kristendommens favorisering, som Hal Koch havde fremlagt i sit universitetsfestskrift fra 1952, »Konstantin den Store«, hvori det søges påvist, at kristendommen just indtræder på den plads, som rigsreligionen hidtil havde indtaget. Det vil blive interessant at se, hvorledes Maximinus-bogen vil blive modtaget af den internationale forskning, når den bliver udsendt på engelsk. At den vil vække opmærksomhed, kan der ikke være tvivl om. De grundlæggende synspunkter er ganske vist allerede kendt i fagkredse gennem kongresbidrag, men bogen fortjener i sin helhed at indgå i den internationale faglitteratur. Iøvrigt har Torben Christensen fortsat sine kildekritiske studier over Euseb, bl.a. med inddragelse af Rufins latinske oversættelse og fortsættelse af Eusebs kirkehistorie. Såvel disse emner som vigtige begivenheder i forbindelse med Konstantins sejr har siden Maximinus-bogen givet anledning til nye lærde afhandlinger i tidsskriftartikler, og endnu et større arbejde om Euseb og Rufin forventes snart udgivet.

Torben Christensen har ikke blot gennem sine bøger og tidsskriftaf-

handlinger erhvervet sig et internationalt navn som oldtidshistoriker og som kender af engelsk kirkehistorie i det 19. århundrede; men han har, især i de senere år, også på flere områder gjort sig gældende i internationalt, videnskabeligt samarbejde. Han havde megen kontakt med engelske og tyske patristikere, og i de senere år har han organisatorisk været aktiv i forbindelse med studiet af forholdet mellem kristendommen og de kulturer, som missionen er blevet konfronteret med uden for Europa. Der foreligger en række artikler fra hans hånd om disse emner. Den gamle kærlighed til missionen satte sig spor, som utvivlsomt var blevet dybere, hvis han havde haft mulighed for at fortsætte dette arbejde. Også i Det nordiske Platonselskab har han været en aktiv deltager fra begyndelsen, ligesom han har haft stor andel i etableringen af den danske, tværfaglige kreds, der to gange årligt mødes med Augustin og hans indflydelsessfære som emne. Samtidig har han hyppigt været brugt som forelæser og bedømmer i Norge og Sverige. Samarbejdet med Uppsala indbragte ham den teologiske æresdoktorgrad.

Med sin flid og dygtighed og sine høje krav til videnskabeligt arbejde har Torben Christensen været til inspiration for kolleger i og uden for sit eget fakultet. Det var karakteristisk for ham, at han som lærer var lige så samvittighedsfuld som i sit litterære arbejde. Omhyggelig forberedelse og omfattende viden prægede hans undervisning. Han var en storartet ekskursionsleder, hvis ægte nysgerrighed og utrættelige lyst til nye oplevelser og ny indsigt har været en tilskyndelse for mange. Man kunne ikke være hans kollega uden i ham at møde en bestandig påmindelse om, hvilke krav der stilles til en universitetslærer. Jeg har ikke kendt mange, for hvem blasertthed og selvtilstrækkelighed var så fremmede, som de var for ham. Vi kunne fagligt være stolte af ham, men vigtigere var det måske, at hans altid usvækkede begejstring for studier var så ansporende. For Videnskabernes Selskabs vedkommende er der grund til med taknemmelighed og glæde at konstatere, at Torben Christensen har bidraget stærkt til at øge respekten for dansk kirkehistorisk – eller som man simpelthen ville sige på angelsaksisk grund – historisk forskning.

Æret være hans minde.